

Filozofsko nazivlje u romanu Sofijin svijet Josteina Gaardera

Pavičić, Kristina

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:733221>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

KRISTINA PAVIČIĆ

Filozofsko nazivlje u romanu *Sofijin svijet* Josteina Gaardera

ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2022.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za kroatistiku

Kristina Pavičić

Matični broj: 0009082676

FILOZOFSKO NAZIVLJE U ROMANU *SOFIJIN SVIJET* JOSTEINA GAARDERA
ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: doc. dr. sc. Željka Macan

Rijeka, 2022.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. TERMINOLOGIJA.....	2
2.1. Rječnici, leksikografija i leksikologija	2
2.2. Filozofsko nazivlje	4
3. METODOLOGIJA I GRAĐA	5
4. JOSTEIN GAARDER – <i>SOFIJIN SVIJET</i>	6
4.1. Život i djelo Josteina Gaardera	6
4.2. <i>Sofijin svijet</i>	6
5. ANALIZA FILOZOFSKOG NAZIVLJA U ROMANU	8
5.1. Od <i>Rajskoga vrta</i> do <i>Demokrita</i>	8
5.2. Od <i>Sudbine</i> do <i>Aristotela</i>	10
5.3. Od <i>Helenizma</i> do <i>Renesanse</i>	13
5.4. Od <i>Baroka</i> do <i>Prosvjetiteljstva</i>	18
5.5. Od <i>Kanta</i> do <i>Marxa</i>	20
5.6. Od <i>Darwina</i> do <i>Velikog praska</i>	22
6. ZAKLJUČAK	24
7. POPIS POJMOVA	25
8. LITERATURA.....	27
9. SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI.....	29
10. NASLOV I KLJUČNE RIJEČI NA ENGLISKOM	29

1. UVOD

U ovome završnome radu bit će predstavljena analiza filozofskoga nazivlja u romanu *Sofijin svijet* autora Josteina Gaardera.

Ponajprije, pozabavit ćemo se terminologijom, koja će nam biti potrebna za razumijevanje ovoga rada, ali prije toga bit će rečeno ponešto o samom pojmu „terminologija“, a zatim će biti objašnjeni i naredni pojmovi kao što su rječnici, leksikologija i leksikografija.

Donijet će se pregled razvoja leksikografije u Hrvatskoj, s posebnim osvrtom na pristup nazivlju. Uz to, bit će pojašnjeni i pojmovi leksikologije i leksikografije, a naposljetku objasniti će se i sam pojam filozofskog nazivlja.

U središnjem dijelu rada analizirat će se i usporediti filozofsko nazivlje potvrđeno u romanu *Sofijin svijet* u usporedbi s nazivljem potvrđenim u *Rječniku filozofskih pojmova*.

Poseban prilog ovome radu predstavlja popis filozofskih pojmova koji su potvrđeni u romanu *Sofijin svijet*.

2. TERMINOLOGIJA

Kako bi ovaj završni rad bilo lakše razumjeti, potrebno je prvenstveno poći od terminologije, koja se odnosi na stručne nazive, odnosno termine, koji se upotrebljavaju u nekom znanstvenom, umjetničkom, tehničkom ili sportskom području. Istoznačnica za terminologiju je nazivoslovlje pa tako ponekad terminologija podrazumijeva ukupnost svih strukovnih naziva u određenom jeziku (Hrvatski terminološki portal, 2022).

2.1. Rječnici, leksikografija i leksikologija

Rječnik, koji označuje skup svih riječi jednoga jezika na jednom mjestu, nazivamo općim rječnikom. Uz opći rječnik može postojati i rječnik pojedinog narječja ili kojega drugoga oblika jezika, npr. neke određene struke (Proleksis enciklopedija, 2012).

Rječnik bi trebao biti koncipiran abecednim ili tematskim redoslijedom, a uz svaki navedeni leksem koji rječnik sadrži kao natuknicu obično stoji objašnjenje.

Na hrvatskom govornom području prvi rječnik objavljuje 1595. godine Faust Vrančić (1551.-1617.), no nije to bio običan jednojezični ili dvojezični, nego čak petojezični rječnik, koji je uključivao latinski, talijanski, njemački, dalmatinski i mađarski jezik, pod nazivom *Dictionarium quinque nobillissimarum Europae linguarum: Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae*. Novija su istraživanja otkrila Vrančićeva prethodnika Pietra Lupisa Valentiana te njegovo djelo iz 1527. *Opera nuova che insegna a parlare la lingua shiavonescha alli grandi, alli piccoli et alee done*, koje sadržava osam stranica hrvatsko-talijanskog rječnika s konverzacijskim primjerima (Filipović Petrović, 2018: 3). Nakon Vrančića svoje rječnike, u kojima je zastupljen i hrvatski jezik, objavljuju i 1649. Jakov Mikalja (*Blago jezika slovinskoga*), 1670. Juraj Habelić (*Dictionar ili reči slovenske*). U osamnaestom stoljeću Pavao Ritter Vitezović piše rukopisne hrvatsko-latinske rječnike, a Ivan Belostenec 1740. objavljuje enciklopedijski latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski rječnik (*Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium*). Nakon njih je objavljeno još nekoliko rječnika, no nama danas najznačajniji je svakako *Rječnik hrvatskoga jezika* hrvatskoga jezikoslovca Vladimira Anića (1930.-2000.) iz 1991., koji je tiskan u više navrata i novih izdanja, a čije je četvrto izdanje iz 2003. godine izdano čak i na CD-u (Trask, 2005: 179, 180).

Sam termin *leksikografija* koristi se u trima značenjima: znanstvena disciplina koja se bavi radom na sastavljanju rječnika, načelima ili teorijom sastavljanja rječnika te korpusom leksikografskih djela (Bratanić, 1994: 237).

U *Velikom rječniku hrvatskog jezika* uočljiva je razlika između leksikografije i leksikologije. Tako ondje leksikografija predstavlja teoriju i djelatnost koja se bavi sastavljanjem rječnika i leksikona te popisivanjem, sređivanjem i tumačenjem riječi jednog ili više jezika, a leksikologija predstavlja dio jezikoslovlja koji se bavi proučavanjem značenja riječi i komponenata koje ga čine, riječi s istim ili sličnim značenjem ili riječi s više značenja – sinonima, polisemija, homonimija (Anić, 2004: 677).

Leksikologija je, dakle, jezikoslovna disciplina koja ima vlastite ciljeve i metode znanstvenog istraživanja, a njezin osnovni zadatak je proučavanje i sustavni opis leksičkog blaga, prilikom kojega se u obzir moraju uzeti njegovi izvori, razvoj, značenje i upotreba (Bratanić, 1994: 240).

Najstariji rječnici su bili uglavnom dvojezični, odnosno prevodili su riječi s jednoga jezika na drugi, dok se tek u 18. stoljeću javljaju rječnici kakve danas poznajemo – u Britaniji je najpoznatiji engleski rječnik dr. Samuela Johnsona objavljena 1755., a već 1928. objavljen je i američki rječnik Noaha Webstera. Nakon njih objavljeno je mnoštvo rječnika, a i leksikografija je tada postala priznata profesija u zemljama engleskog govornog područja (Trask, 2005: 178).

Već spomenuti leksik jest rječnik kojeg jezika, a svaki govornik ima aktivni i pasivni¹ rječnik. U lingvistici se za rječnik koristi termin *leksik*, koji podrazumijeva cjelokupno spremište pojedinom govorniku dostupnih riječi (Trask, 2005: 177).

Predstavlja ukupnost riječi koje ulaze u sustav određenog jezika ili njegovoga narječja. Leksik se dijeli na dvije skupine – na opći (općeuporabni) i leksik ograničene upotrebe. Prvi, opći, obuhvaća riječi zajedničkog, odnosno općeg jezika kojim se govornici služe prilikom komuniciranja, a drugi obuhvaća posebne nazive (termine) pojedinih znanstvenih disciplina, stručnih ili umjetničkih područja (Hrvatska enciklopedija, *leksik*, 2021).

Leksik ograničene uporabe nama je interesantan jer se o njemu govori kao o profesionalnom leksiku, što uključuje medicinske, matematičke, jezikoslovne ili pak za ovaj završni rad bitnije – filozofske rječnike.

¹ Pasivni rječnik podrazumijeva riječi koje pojedini govornik razumije, ali se obično ne služi njima.

Kada govorimo o rječniku neke struke, što je i sada slučaj, govorimo o njemu kao o terminološkom priručniku. Također, ovdje ne govorimo o leksikologiji samoj kao takvoj, već kao o terminološkoj leksikologiji. Za rječnik možemo reći kako je on ustrojeni popis leksičkih jedinica s obavijestima o svakoj od njih. Rječnik, stoga, nije usmjeren na pojmove, već je usmjeren na riječi pa je tako i terminološki rječnik usmjeren na nazive. U rječniku je građa raspoređena na rječnike ili leksikografske članke, a ti članci su zapravo skup obavijesti koje se u rječniku vežu uz jednu leksičku jedinicu – natuknicu. Uzmemo li u obzir narav rječničkoga članka, rječnike možemo podijeliti na objasnidbene i prijevodne (Hudeček, Mihaljević, 2009: 91-92).

2.2. Filozofsko nazivlje

U odabranom književnom predlošku, romanu Josteina Gaardera *Sofijin svijet*, nailazimo na filozofsko nazivlje. Pojam *filozofija* prvi je upotrijebio Pitagora², a pojam je objašnjen kao *ljubitelj i prijatelj mudrosti*, odnosno *ljubav prema mudrosti*. Filozofija započinje s pitanjem o početku te o bivstvu svih pojavnih stvari (Cipra, 2007: 15).

Isto tako započinju i odgojno-obrazovna pisma upućena Sofiji Amundsen – pitanjima *Tko si?*, *Ima li života nakon smrti?*, *Odakle dolazi svijet?*, *Što je filozofija?* Ta su joj pisma upućena kako bi mogla promisliti o sebi, o postanku svijeta, filozofiji i ostalom, a potom joj učitelj šalje nova pisma u kojima joj on sam stručno pojašnjava prethodno spomenute pojmove te neke nove.

Budući da je primateljica pisama u kojima se objašnjavaju filozofski pojmovi djevojčica od 14 godina, pristup, leksik i stil prilagođeni su prema tome kriteriju. Ta se objašnjenja uspoređuju s definicijama potvrđenih filozofskih termina u *Rječniku filozofskih pojmova* autora Ante Mišića (1953). Navedeni je rječnik prvi filozofski rječnik objavljen u samostalnoj Hrvatskoj, što u *Predgovoru* ističe Petar Balta.

² Pitagora je osnovao prvu filozofsku školu te je u Krotonu zasnovao i pitagorejski savez koji se bavio proučavanjem prirode i živio strogo moralnim životom (Cipra, 2007: 15).

3. METODOLOGIJA I GRAĐA

Iz odabranog literarnog izvora, romana Josteina Gaardera *Sofijin svijet*, ekscerpirana su 54 filozofska pojma.

Navedeni će pojmovi biti objašnjeni u kontekstu samog literarnog izvora te u usporedbi s definicijama pronađenima u *Rječniku filozofskih pojmova*.

Navodi iz romana *Sofijin svijet* označeni će biti kraticom SS, a navodi iz *Rječnika filozofskih pojmova* kraticom RFP. Svi će se filozofski pojmovi izdvojiti u popis koji je prilog ovome radu, redosljedom kako su predočeni u njemu. Ostali će izvori biti prikazani na uobičajen način (Izvor, godina: broj stranice).

Naslovi poglavlja u radu, koja se tiču romana *Sofijin svijet*, bit će oblikovani tako da sadrže početno i zaključno poglavlje cjelina iz kojih se ekscerpiraju filozofski pojmovi.

4. JOSTEIN GAARDER – *SOFIJIN SVIJET*

4.1. Život i djelo Josteina Gaardera

Jostein Gaarder, književnik i bivši profesor filozofije, rođen je 1952. godine u Oslu u Norveškoj.

Studirao je skandinavske jezike i teologiju, a pisati je počeo tek kada se oženio, prvenstveno udžbenike filozofije i teologije, a prvu knjigu za djecu objavio je 1987. godine. Ubrzo nakon nje, 1991. objavio je svoju najpoznatiju i najprodavaniju knjigu roman *Sofijin svijet*. Nakon što je doživio ogroman uspjeh objavivši taj roman, osnovao je *Sofjinu zakladu za promicanje održivog okoliša*³ te konačno počinje živjeti od pisanja kao vlastitog rada.

Upitno je jesu li na samog autora ovoga romana utjecaj imali i njegovi roditelji, koji su se, baš kao i on, također bavili pisanjem, ali i podučavanjem (Gaarder, 2008: 283).

4.2. *Sofijin svijet*

Sofijin svijet, roman o povijesti filozofije namijenjen mladima, autora Josteina Gaardera nastao je iz autorove želje da na suvremen, zabavan i lagan način čitateljima predstavi razvoj filozofije od samih početaka koji su obuhvaćali mitologiju i grčke filozofe: Demokrita, Sokrata, Platona pa preko književnopovijesnih razdoblja pa sve do teorije o velikom prasku i suvremenog doba. Djelo je u posljednjih dvadeset godina doprinijelo popularizaciji filozofije kao ni jedna druga knjiga (Špiljak, 2012: 91).

Ovaj roman ispričovijedan je na nekoliko razina. Prvo kroz ekstradijegetičkog pripovjedača, a zatim kroz zagonetna pisma nepoznatog učitelja, prilagođena uzrastu jedne djevojčice, jednog četrnaestogodišnjeg djeteta, odnosno u ovom slučaju Sofie Amundsen. U drugom dijelu romana ulogu pripovjedača uzima Hilde, a zatim njezin otac, Albert Knag. Knjiga se sastoji od 497 stranica podijeljenih na trideset i pet poglavlja naslovljenih prema tematici koja se objašnjava

³ Zaklada godišnje dodjeljuje Sofjinu nagradu u vrijednosti od 100.000 dolara za pojedince ili organizaciju koji svojim pionirskim ili osobito kreativnim radom ukazuju na alternativu sadašnjem razvoju i/ili provode takvu alternativu u djelo (Gaarder, 2008: 283).

u svakom poglavlju – *Mitovi, Sokrat, Romantizam, Freud* itd. te na kraju od kazala imena i pojmova, a zatim i sadržaja.

Cilj pisama upućenih Sofiji jest zapravo upućivanje čitatelja u povijest filozofije kronološkim redoslijedom od samih civilizacijskih početaka do suvremenoga doba, što ujedno znači da je naracija linearna.

Pristigla pisma tjeraju mladu Sofiju Amundsen na raznorazna promišljanja: *tko je uistinu ona, što bi bilo kada bi nosila drugačije ime...*

U međuvremenu, Sofie otkriva tko je filozof koji joj šalje zagonetna pisma pa joj više ne šalje ista, već se nalaze u kolibi, crkvi i na drugim mjestima. Također, uvodi se i lik Hilde, kojoj otac neprestano šalje rođendanske čestitke, ali na Sofijinu adresu i na mnoge čudne načine (npr. na unutrašnjoj strani kore od banane).

Također, pred sam kraj romana saznajemo istinu o stvarnom postojanju Sofie Amundsen i filozofa Alberta Knoxa te zapravo uviđamo svrhovitost njihova postojanja.

5. ANALIZA FILOZOFSKOG NAZIVLJA U ROMANU

5.1. Od Rajskoga vrta do Demokrita

Pripovjedač nas uvodi u radnju tako što nam predstavlja početke filozofije postavljajući naočigled vrlo jednostavna pitanja, a na koja zapravo nitko ne može dati točan odgovor.

Kako Cipra navodi u svome priručniku *Uvod u filozofiju*, početci filozofije svoj temelj nalaze u početku svijeta i problematici identiteta, stoga je i prvo filozofovo pitanje upućeno Sofiji: „Tko si?“ Ona je pak znala kako joj je ime, no mučilo ju je tko je uistinu ona i što bi bilo kada bi se drugačije zvala („Ona je Sofie Amundsen, naravno, ali tko je to? Do sada još nije uspjela riješiti to pitanje. Kako bi bilo da ima sasvim drugo ime? Anne Knutsen, na primjer. Bi li onda bila tko drugi?“) (SS: 8).

Sofie se, baš kao i svaki drugi čovjek, pita suvisla pitanja o smrti, na koja doista nitko i ne može odgovoriti („Ima li života nakon smrti?“) (SS: 10).. Na pojedina pitanja o smrti je gotovo nemoguće odgovoriti jer će uvijek biti onih koji vjeruju u zagrobni život, a i onih koji ne vjeruju, no znanosti trebaju dokazi, a dokazati život nakon smrti je neizvedivo. Razlike u vjerovanju u život nakon smrti javljaju se i danas. Ana Štambuk u svome radu *Razmišljanje o smrti – dobne i spolne razlike* provodi anketu na 488 ispitanika te na pitanje *Vjerujete li u život poslije smrti* donosi pregled u obliku tablice gdje su ispitanici podijeljeni u dvije skupine – muškarci i žene, a vidljivo je kako većina ispitanika smatra da postoji život nakon smrti (Štambuk, 2007: 163).

U poglavlju naslovljenom kao *Cilindar* pripovjedač stavlja citat u kojemu objašnjava kako nam je, da bismo postali dobri filozofi, dostatna samo sposobnost da se čudimo („...jedino što nam je potrebno da postanemo dobri filozofi jest sposobnost da se čudimo...“) (SS: 20), što će kasnije filozof spomenuti i u pismu.

Pripovjedač (filozof) u pismu objašnjava kako se zapravo možemo filozofiji približiti – postavljanjem filozofskih pitanja o postanku svijeta, pitanjima o životu nakon smrti, kako uopće pronaći odgovor na takva pitanja te kako bismo mogli živjeti. Ta si pitanja ljudi oduvijek postavljaju i uvijek će ih postavljati, no potrebno je razumjeti kako je neka pitanja ipak lakše postaviti nego na njih odgovoriti.

Pripovjedač uspoređuje filozofska pitanja s mađioničarskim trikom kada mađioničar uspijeva iz nekoliko svilenih maramica stvoriti zeca – djeluje kao da se to događa samo od sebe, a smatra kako i filozofska pitanja nastaju na isti način.

Filozof zatim objašnjava Sofiji što je to **navika** na primjeru mame, tate i maloga Thomasa, stara dvije-tri godine. Kada bi tata odjednom lebdio iznad stola, Thomasu bi to bilo pomalo čudno, ali ne bi se užasnulo jer je navikao da njegov otac radi čudne stvari i taj let nad kuhinjskim stolom ne bi ništa promijenio u njegovim očima, no s majkom nije ista situacija jer ona bi se pak užasnula jer ona zna da je nemoguće da čovjek lebdi zbog zakona sile teže. Kao što se Thomasova majka već naviknula na to da postoji taj zakon, tako se čovjek odmalena navikava na cijeli svijet kao takav. U natuknici *Rječnika filozofskih pojmova* (2000) Ante Mišića navika se objašnjava kao stečena i stalna spremnost ponavljanja nekih djela i aktivnosti te prilagodba novim utjecajima sve jednostavnije i lakše, a ako je usporedimo s instinktom – nije prirođena (RFP: 182). Zamjetno je kako je u leksikografskoj definiciji ovoga termina izraz složeniji i odražava značajke znanstvenog funkcionalnog stila.

Filozof naposljetku objašnjava kako je poimanje o **svijetu** poveznica između djece i filozofa. Smatra kako većina odraslih svijet doživljava kao nešto posve obično, dok djeca i filozofi svijet doživljavaju kao nešto novo, ono što ih zapanjuje, a filozofi se pritom i ne mogu nikada naviknuti na svijet – svijet je za njih mističan, zagonetan te u nekoj mjeri nerazumljiv. U *Rječniku* svijet je naprosto cjelokupnost živih bića te, gledano s kršćanske strane, svijet je stvorio Bog iz ničega i njime upravlja slobodnom voljom (RFP: 257).

U narednom poglavlju Sofie će naučiti ponešto o mitovima, no konačno joj filozof na ovom tečaju filozofije i objašnjava što ta riječ zapravo i znači („Pod filozofijom razumijevamo potpuno nov način mišljenja koji se pojavio u Grčkoj otprilike 600 godine prije Krista.“) (SS: 26), no kako bi joj jasnija bila sama filozofija, pokušat će joj objasniti što to znači imati mitološku sliku svijeta na primjeru mita o *Toru* s čekićem: vjerovalo se kako putuje nebom kočijom, koju vuku dva jarca, a Torovo zamahivanje čekićem prouzročilo bi munje i gromove, a naziv „oluja“⁴ i dolazi od Tora. U to vrijeme seljacima je bilo jasno da bez kiše nema usjeva i plodova te je na pitanje zašto kiši odgovarano da to Tor zamahuje svojim čekićem. Jasno nam je tako da su **mitovi** priče o bogovima, u kojima se pokušava objasniti životna svrhovitost i smislenost. Iz prijevoda s grčkoga vidimo da mit znači riječ, odnosno priču, a tako ga objašnjava i Mišić – mit je, dakle, fantastično i slikovito pripovijedanje kojemu je svrha olakšati čovjeku

⁴ Naziv za oluju na norveškom jest *torden*, (*Tor-dønn*) što znači 'Torov prasak' (SS: 27).

shvaćanje sudbinskih činjenica koje su mu se dogodile i još uvijek se događaju, a mitovi su se prenosili usmenim putem te se smatraju prvim oblikom filozofiranja (RFP: 172).

U sljedećem pismu filozof uvodi Sofie u same početke filozofije te joj pojašnjava kako su prvi grčki filozofi nazvani i filozofima prirode. Objašnjava kako su oni vidjeli da se priroda mijenja, no nisu znali objasniti te promjene, iako su se trudili dokučiti vječne prirodne zakone. Pojašnjava kako su filozofi iz Mileta – Tales, Anaksimandar i Anaksimenes – smatrali da postoji jedna pratvar iz koje je nastalo sve ostalo. Heraklit je pak smatrao da je Bog, odnosno ono božansko što obuhvaća cijeli svijet. Ipak, Heraklit riječ *Bog* zamjenjuje grčkom riječju *logos*, koja predstavlja **razum**, a on je zajednički svim ljudima („Iako ljudi ne misle uvijek na isti način, i nemaju istu pamet, Heraklit je vjerovao da postoji nekakav »svjetski razum« koji upravlja svim događajima u prirodi. ...zajednički je svim ljudima, i svi se moraju ravnati prema vlastitoj pameti...“). Mišić (2000: 228) u svome *Rječniku* razum pojašnjava kao diskurzivnu moć – moć razabiranja.

Prema Demokritu⁵, priroda je sagrađena od **atoma**, koji predstavljaju nešto od čega je sve sagrađeno, a istodobno je nedjeljivo – ne može se podijeliti na manje dijelove („Ta kad bi se atomi mogli brusiti i dijeliti na sve manje dijelove, priroda bi nakon nekog vremena postala kao rijetka juha kojoj se stalno nadolijeva voda.“) (SS: 47) U *Rječniku* je vidljivo kako se autor poziva na Demokrita i Leukipa te piše kako su oni atom označavali kao najmanju nedjeljivu osnovu materije i duše (Mišić, 2000: 39). U opisu za Sofiju zamjetna je usporedba s poznatim i bliskim kao jedan od principa približavanja novih pojmova u popularnoznanstvenim knjigama za djecu.

5.2 Od Sudbine do Aristotela

Sofiji pristiže pismo s dodatnim pitanjima za razmišljanje o sudbini, bolesti i silama... Razmišljajući o **sudbini**, Sofie ju dovodi u vezu s **praznovjerjem** – horoskopom, crnom mačkom, kucanjem o drvo i simbolikom broja trinaest. Prema njezinu mišljenju, onaj tko vjeruje u sudbinu je i praznovjeran, no nerazumljivo joj je zašto se riječi *vjera* i *praznovjerje* razlikuju („Ako vjeruješ u kršćanstvo ili islam, to se zove samo »vjera«. Ali, ako vjeruješ u astrologiju ili petak 13., onda je to odmah »praznovjerje«!“) (SS: 54). Uskoro joj stiže i pismo

⁵ Demokrit je grčki filozof.

s objašnjenjem svega onoga o čemu je prethodno morala razmisliti. Sudbinu tako objašnjava kao vjerovanje da je sve što se događa već unaprijed određeno. U *Rječniku* se pak taj pojam objašnjava kao neophodni svjetovni red kojemu je podvrgnuto svako biće, a ipak je nepoznata pojedincu koji u njoj sudjeluje (RFP: 213).

Filozof u pismu ne objašnjava praznovjerje kao zaseban naziv. Štoviše, niti ga ne spominje, ali određene karakteristike pridodaje vjerovanju u sudbinu. To obuhvaća gatanje iz karata, čitanje iz dlana, tumačenje zvijezda...

U *Rječniku filozofskih pojmova* oni su odvojeni te zasebno protumačeni pa tako praznovjerje predstavlja iskrivljenu religioznost, odnosno, prema kršćanskom shvaćanju, ono je neopravdani dodatak pravoj vjeri ili priklanjanje starim tradicijama te također navodi primjere koje je i Sofie upotrijebila – crnu mačku, petak trinaesti i sl. (Mišić, 2000: 54). Tomo Vereš u članku *Bijeda ljudskog praznovjerja* objašnjava kako praznovjerje izobličava čovjeka, ali i samoga Boga. Poziva se na sv. Tomu Akvinskog te pojašnjava kako je on objasnio praznovjerje lažnom religijom („Ono je nadomjestak za pravu religiju kao što je »divka« nadomjestak za kavu.“) (Vereš, 1987: 279).

Prilikom objašnjenja o jednom od filozofa prirode, o Sokratu, filozof upoznaje Sofiju s novim pojmovima kao što su **demokracija**⁶, **sofisti** te **skepticizam** i **agnosticizam**. Objašnjava razvitak demokracije, a za sofiste kaže kako su skupina putujućih učitelja i filozofa koji su iz grčkih kolonija pristigli u Atenu, a sama riječ odnosi se na učenu osobu, odnosno stručnjaka. Zajednička je značajka sofista i filozofa bila ta da su se kritički odnosili prema mitološkoj predaji, a sofisti su još i odbacivali ono što vide kao nekorisnu filozofsku spekulaciju. Mišić u svome *Rječniku* smatra kako je skepticizam među inim i filozofija koja smatra da je spoznaja nemoguća jer nema sigurnog kriterija u određivanju istine. Sofiste kao natuknicu u rječnik nije uvrstio, no pojasnio je sofizam, za koji kaže da je to lukava misao, prividan dokaz te da je uobičajen naziv za pogrešan zaključak hotimično načinjen radi obmane, zabune ili šale (RFP: 64).

Pojašnjenje za sofizam skoro pa i nema nikakve veze s prethodno spomenutim sofistima jer oni predstavljaju učene osobe, a sofizam djeluje kao da je u antagonizmu sa sofistima, odnosno temelji se na lukavstvu i spletkama.

⁶ Prev. s grč. *vladavina naroda*.

Agnosticizam filozof pak objašnjava kroz agnostičare, one koji ne mogu sa sigurnošću reći postoji li Bog, a u *Rječniku* je pojam objašnjen kompleksnije i detaljnije („pojam je izmislio T.H. Huxley 1869. u značenju „ne znati ništa“ o nekom nerješivom problemu. Pojam je kasnije poprimio značenje „nemoguće spoznaje“, navlastito metafizičkih istina i opstojnosti nedosjetne stvarnosti. Spoznati se mogu samo podaci neposrednog iskustva, ali ne i metafizička stvarnost (npr. bitak stvari, besmrtnost duše, moralni zakoni, opstojnost Božja).“) (RFP: 17). Također, u *Rječniku* se pojam agnosticizma uspoređuje sa skepticizmom te navodi kako je agnosticizam više odustajanje od čega, nego li negacija mogućnosti spoznaje, što je to slučaj kod skepticizma (RFP: 17).

U poglavlju posvećenom Aristotelu, filozof piše pismo Sofiji objašnjavajući joj kako je Aristotel konstatirao da se zbilja sastoji od različitih stvari koje su jedinstvo oblika i **tvari**, a tvar objašnjava kao građu od koje je stvar napravljena, dok nam Mišić u *Rječniku* objašnjava tvar njezinim sinonimom⁷ – nazivom **materija**, za koju navodi kako je ono od čega su načinjene osjetne stvari, ono što ih čini sposobnima da zauzmu prostor i poprime razne oblike (RFP: 163-164).

Znanost, čije je temelje postavio Aristotel jest **logika**, a nju filozof Sofiji predstavlja kao čovjekovu spoznaju o stvarima u svijetu i mogućnost pronalaska nečega zajedničkoga određenoj skupini te mogućnost njihova razvrstavanja („Konji nisu posve jednaki, ali *nešto* je zajedničko svim konjima, a upravo to što im je zajedničko jest »oblik« konja. Ono što je različito individualno pripada »tvari« konja.“) (SS: 109). Kako bi bolje shvatila pojam logike, filozof još na još jednom primjeru objašnjava značenje te znanosti, odnosno želi joj pokazati da Aristotelova logika govori o odnosu među pojmovima. Kroz pojam smrtnosti i psa Hermesa dolazi pomoću dvije premise do logičnoga zaključka:

1. *premise*: „Sva živa bića su smrtna.“

2. *premise*: „Hermes je živo biće.“

Zaključak: „Hermes je smrtn.“ (SS: 111)

U *Rječniku* prethodno objašnjen pojam naznačen je kao znanost o pravilnosti mišljenja, ili znanost o pravilima koje treba slijediti da dođe do istine, odnosno nauka o pravilnom izvođenju zaključaka iz općih principa (RFP: 157).

⁷ Sinonimi (istoznačnice) su riječi različitoga izraza, a istoga sadržaja.

Koliko je Aristotel značajan možemo vidjeti prema tome koliko je pojmova uveo. Kao što je postavio temelje logici, tako je i etici. **Etika** je tako Sofiji predstavljena kroz primjer triju oblika sreće, bez kojih čovjek ne može živjeti ispunjenim životom – život užitka i naslade, život slobodnog i odgovornog građanina te život istraživanja i filozofije. Dakle, od čovjeka se, da bi bio etičan, zahtijeva da poštuje i svoju tjelesnost, ali i duhovnost te razum, a onaj tko koristi samo tjelesnost je nesretan koliko i onaj koji koristi isključivo razum. Dakle, niti jedna krajnost nije poželjna, nego se treba držati *zlatne sredine* te biti umjeren u svemu. U *Rječniku* je pojam etike objašnjen gotovo identično. U užem je smislu etika sinonim moralu, odnosno ona je filozofska disciplina čiji je objekt proučavanja ljudsko djelovanje i norme po kojima se usklađuje ili bi se morala usklađivati (RFP: 87).

Aristotel je smatrao kako je čovjek „političko biće“ te bez društva koje ga okružuje, on i nije čovjek pa tako navodi tri oblika dobre države, a to su kraljevstvo⁸, aristokracija⁹ te demokracija¹⁰. U *Rječniku* je pojam **politike** objašnjen kao aktivnost koja se izražava u obavljanju ili sudjelovanju u društvenom životu te označuje i sudjelovanje u državnoj upravi (RFP: 207).

5.3. Od Helenizma do Renesanse

U poglavlju *Helenizam* filozof će Sofiji pojasniti neke od pojmova karakterističnih za razdoblje helenizma¹¹, koji su povezani s religijom, filozofijom i znanostima.

Prvi od pojmova jest **sinkretizam**, tj. miješanje religija, koje je predstavljeno kroz primjer gradskog trga koji bi bio zamijenjen svjetskom arenom, a na tome se trgu čuo žamor glasova te su se donosile razna roba i razne misli i ideje. Novost toga trga jest u tome što su to roba, misli i ideje cijeloga svijeta pa se tako mogu čuti različiti jezici. Također, na sredozemnom području dolazi do obožavanja istočnjačkih bogova te do nastanka novih religioznih oblika koji su svoje bogove i shvaćanja posuđivali od starih naroda. Usporedimo li objašnjenje sinkretizma u *Sofijinu svijetu* sa sinkretizmom u *Rječniku*, uvidjet ćemo kako je Mišić nešto pomnije objasnio

⁸ Kraljevstvo – vladavina jednoga vladara (SS: 144).

⁹ Aristokracija – vladavina manje ili veće skupine vladara (SS: 144).

¹⁰ Demokracija – vladavina naroda (SS: 144).

¹¹ Helenizam je, u širem smislu, grčka kultura tijekom svojega cjelokupnog razvoja, kao i prihvaćanje te kulture od strane negričkih naroda (LzMK, Helenizam, 2014).

navedeni pojam. Sinkretizam, dakle, jest nenaravno spajanje nespojivih religioznih i filozofskih nauka, bez nastojanja dubljeg ujednačavanja i logičkog povezivanja. Navodi još kako pojam ne treba dovoditi u svezu s eklekticizmom jer on spaja različite nauke spekulativnijom metodom (RFP: 241).

Iako možda zvuči nevjerojatno, pojam **cinika** svoje korijene vuče još iz helenizma, a utemeljio ga je Sokratov učenik Antisten (444.-365.). Na ovome primjeru najbolje se može objasniti homonimija jer ista je riječ promijenila svoje značenje, odnosno danas se riječi „ciničan“ i „cinizam“ upotrebljavaju kako bi se prikazalo kakav je tko čovjek, odnosno, cinik je osoba neosjetljiva na pitanje drugih, a u vrijeme helenizma cinici su smatrali kako se prava sreća ne nalazi u materijalnim, prolaznim stvarima. Isto tako, smatrali su da se ljudi ne trebaju brinuti oko vlastitoga, ali i tuđega, zdravlja, patnje ili čak smrti. U *Rječniku* možemo vidjeti kako cinizam dolazi od riječi κύων, koja u prijevodu s grčkog na hrvatski znači 'pàs'. Prema nekima, taj su naziv cinici dobili radi žestokog načina vođenja polemike – „lajanja“ na protivnike i odbacivanja svake komotnosti u životu, za što postoji frazem „pasji život“. Cinizam zapravo prezire užitke te bilo kakvo sudjelovanje u društvenom životu (RFP: 51).

Preko cinika tako dolazimo do **stoika** jer su cinici bili značajni za stoičku filozofiju, koju je osnovao Zenon otprilike 300.g. pr. Kr. u Ateni. Filozof tako pojašnjava etimologiju riječi „stoički“, koja dolazi od grčke riječi za peristil (stoa). Kako je su cinici bili zaslužni za razvoj stoičke filozofije, tako su stoici bili bitni rimskoj kulturi. Stoici su tako smatrali da su svi ljudi dio istog svjetskog razuma – „logosa“ te da je svaki čovjek zaseban mikrokozmos¹². Smatrali su kako postoji tzv. prirodno pravo, koje se temelji na ljudskom i svemirskom bezvremenskom razumu te ostaje zasvagda isto. Prema tome, stoici su, umjesto na stranu sofista, stali na Sokratovu stranu. Također, smatrali su stoici da postoji samo jedna priroda te da ne postoji suprotnost između „duha“ i „tvari“.

Njihovo se shvaćanje naziva **monizmom** jer, kao što je navedeno u *Rječniku*, monizam je metafizičko uvjerenje da postoji samo jedna stvarnost, jedan princip stvarnosti i jedna supstancija (RFP: 176).

¹² Pojam mikrokozmosa označuje čovjeka kao zaseban, mali svijet, u kojemu se odražava makrokozmos (Hrvatska enciklopedija, *mikrokozmos*, 2021).

Stoici su, također bili i **kozmpoliti**. Kozmpolitizam je shvaćanje koje pojam domovine proteže na čitav svijet („Tako je Diogen, na pitanje: odakle je, odgovarao da je građanin svijeta, a Zenon je smatrao sve ljude svojim sugrađanima.“) (RFP: 146).

Jedan od stoika bio je i Ciceron (106.-43. g. pr. Kr.), koji je stvorio pojam **humanizma**, koji tada predstavlja životni stav, koji u središte stavlja čovjeka-pojedinca. Senekina izjava (4. pr. Kr.-65. po. Kr.) kako je čovjek čovjeku nešto sveto postala je sloganom humanizma.

Stoici su također smatrali kako se čovjek mora naučiti pomiriti s vlastitom sudbinom, dakle prirodni procesi (npr. smrt) slijede prirodne zakone, a na čovjeku je da ih prihvati.

U *Rječniku* nije navedena natuknica „stoici“, već umjesto nje stoji riječ „stoicizam“, koji je objašnjen kao filozofska škola koju je u Ateni osnovao Zenon oko 300. g. pr. Kr., a bavila se logikom, fizikom i etikom (RFP: 248-249).

Oko 300. g. pr. Kr. Epikur (341.-270.) u Ateni osniva filozofsku školu tzv. **epikurejaca**, čiji je cilj uživati u životu te izbjeći svaki bol. Nazivani su još i „vrtnim filozofima“ jer su navodno boravili u nekom vrtu. Filozof tako objašnjava Sofiji kako je Epikur naglašavao da se željeni rezultat nekog djela uvijek mora vagati s mogućim popratnim pojavama te joj na slikovit način pokušava i objasniti pojam popratnih pojava („...dajem ti sljedeću vježbu: uzmi svoju uštedevinu i kupi čokolade za dvije stotine kruna... Za ovu je vježbu važno da odlučiš pojesti svu čokoladu odjednom. Otprilike pola sata nakon što je sva ukusna čokolada pojedena, shvatit ćeš što je Epikur razumijevao pod „popratnim pojavama“.“) (SS: 129).

Također, epikurejci su smatrali da se bogova i smrti ne treba bojati, niti brinuti o njima, nisu se zanimali za politiku i društveni život.

U *Rječniku* je objašnjen pojam „epikureizam“ kao filozofski smjer Epikura i njegove škole, a zadovoljstvo je najviše dobro toga smjera i, na koncu, osnovni cilj ljudskoga života (RFP: 84-85).

U dijelu pisma o novoplatonizmu¹³ imamo priliku saznati što je to filozofski pojam **mistika**. Ona je, naime, stapanje duše s Bogom, a iskusio ju je Plotin.

Mistika dolazi od grčke riječi *μυστικός*, što u prijevodu s grčkog na hrvatski znači 'mističan', odnosno 'otajstven'. Opće značenje ove riječi bilo bi svako ljudsko iskustvo božanskoga.

¹³ Novoplatonizam je filozofsko strujanje nadahnuo Platonovim učenjem o idejama, a najistaknutiji novoplatoničar je bio Plotin (oko 205. – 270.) (SS: 131).

Također, mistika je i dio teologije koja proučava čovjekov povratak Bogu, do što većeg sjedinjenja, a do kojega čovjek može doći svojom inteligencijom (RFP: 171-172).

Kroz poglavlje *Dva kulturna kruga* filozof objašnjava Sofiji korijene europske civilizacije, odnosno, kako Europljani potječu od Indoeuropljana i Semita. Najvažnije osjetilo Indoeuropljana bio je vid, a njihova je književnost bila prožeta **vizijama**. Navodi joj kako su čak i velike istočnjačke religije hinduizam i budizam indoeuropskog porijekla. U navedenim religijama se ističe pojam **panteizma**, odnosno uvjerenje da je ono božansko prisutno u svemu.

Panteizam je riječ koja se također nalazi u *Rječniku*, uz objašnjenje da dolazi od grčkih riječi „sve“ i „Bog“, a podrazumijeva sve nauke koje na razne načine identificiraju Boga i svijet, odnosno to je nauka prema kojoj sve ono što jest, zapravo je Bog (RFP: 198).

Prilikom objašnjavanja židovske pozadine kršćanstva, filozof spominje i naziv **Mesija**, čije značenje prevodi riječju *pomazanik*¹⁴. U religioznom su se kontekstu kraljevi smatrali posrednicima između Boga i naroda pa im se zato dodjeljivao naziv „sin Božji“, a zemlji „kraljevstvo Božje“.

Prema *Rječniku*, riječ Mesija dolazi od hebrejske riječi *mašiah*, što u prijevodu s hebrejskog na hrvatski znači 'Božji pomazanik'. Ta riječ, naime, odgovara grčkoj riječi Krist koja je u apostolsko doba postala Isusovim vlastitim imenom, dok se u Starom Zavjetu koristila za kralja kojega će Bog poslati izabranom narodu (RFP: 166).

Riječ „Mesija“ prevedena s hebrejskoga na grčki jest riječ „Krist“, od kojega potječe religija kršćanstva te onaj od čijega rođenja računamo godine. U to vrijeme kršćanstvo nije bila jedina vjera te je, kako bi se kršćani ogradili od drugih vjera, sačinjen sažetak kršćanskoga nauka – „**Vjeronanja**“. U „Vjeronanju“ su, dakle, sažeta najvažnija kršćanska načela, koja su sadržavala poruku Crkve kako je Bog postao čovjekom te da je on savršeni Bog i savršeni čovjek. U *Rječniku*, pak, nema pojašnjenja za „Vjeronanje“, nego samo za „vjeronanje“, koje podrazumijeva znanje koje tek treba opravdati ili ono koje nije u cijelosti opravdano, a koristio ju je još Platon, ali ne u religioznom smislu (RFP: 275).

Filozof Alberto Knox, odjeven u srednjovjekovnu odjeću, u srednjovjekovnoj crkvi sv. Marije, objašnjava Sofiji razdoblje srednjega vijeka na posve zanimljiv način – svaki će sat predstavljati jedno stoljeće navedenoga razdoblja, a započeo je služeći misu na latinskom u četiri sata.

¹⁴ Naziv *pomazanik* dodjeljuje se kralju pri njegovu ustoličenju, a narod je taj koji ih pomazuje (SS: 150).

Pripovijeda joj kako se za srednji vijek rabi još i naziv „tisućljetna noć“, razvio se u renesansi, a koristio se kao pogrdan naziv za nešto autoritarno i kruto.

Kroz poglavlje o srednjem vijeku objašnjava joj i jednu polureligioznu i polufilozofsku nauku spasenja koja se temeljila na postavci da je svijet podvojen između određenih antonima, kao što su svjetlo i tama ili dobro i zlo. Nauku naziva **maniheizmom**, koja je u *Rječniku* objašnjena kao religiozni pokret koji je osnovao Mani (216. – 277.), a temelji se na dualističkom shvaćanju podrijetla dobra i zla (RFP: 162).

Alberto objašnjava Sofiji i što su to **anđeli** („Anđeli nemaju tijelo ni osjetilne organe, ali zato imaju neposrednu trenutačnu inteligenciju. Oni ne moraju „promišljati“ kao ljudi, što je i ljudima dano da znaju, a da ne moraju do toga doći stupnjevito kao mi. Budući da nemaju tijelo, anđeli nikada ne mogu umrijeti. Nisu vječni kao Bog, jer je i njih Bog jednom stvorio. Kako nemaju tijelo od kojega se mogu rastaviti, nikada ne umiru.“) (SS: 177).

U *Rječniku* se navodi da anđeo dolazi od grčke riječi „glasnik“. Anđeli su netjelesna i inteligentna stvorenja, Božji poslanici i posrednici Božje volje između Boga i čovjeka (RFP: 25).

Isto tako, Alberto objašnjava Sofiji etimologiju njezina imena – Sofie znači 'mudrost', a Sophia je ženska strana u Boga. U Židova i pravoslavaca, Sophia se u srednjem vijeku ukazivala ljudima, a bila je skupocjeno odjevena. Sofie stoga misli da će se možda i ona moći ukazati Hildi, koja joj je vrlo zagonetna osoba jer prima pisma naslovljena na nju.

U narednom poglavlju Alberto objašnjava Sofiji pojam **renesanse** kao opsežan kulturni procvat koji se javlja krajem 14. stoljeća u Sjevernoj Italiji te se potom širi na Sjever. Renesansa se može objasniti i kao svojevrsan preporod, a ono što preporuča jesu umjetnost i kultura antike. Ona je u antagonizmu sa srednjim vijekom te joj je u središtu čovjek, a ne ono božansko.

U *Rječniku* se pojam renesanse predstavlja kao razdoblje zapadno-europske povijesti od 1300. do 1600. godine, koja nastoji pokrenuti duhovnu, religioznu, kulturnu i političku obnovu. Na području filozofije budi se zanimanje za Platonovu i novoplatoničku filozofiju te hermetičku i kabalističku tradiciju (RFP: 233).

Kada govorimo o renesansi, možemo je nazvati i preporodom antičkog humanizma, ali s nekim značajnim izmjenama. Renesansni humanizam, za razliku od antike, više je prožet **individualizmom** („Mi nismo samo ljudi, već i pojedinci koji se međusobno razlikuju.“) (SS: 190).

Prema Mišiću, individualizam je svaki nauk koji za središte svoga istraživanja postavlja pojedinca kojemu daje prednost pred zajednicom, i kojemu pridaje izvorno značenje i autonomnu vrijednost (RFP: 120).

U renesansi dolazi do spoznaje **heliocentrizma**, odnosno sustava koji otkriva Kopernik u kojemu se Zemlja i ostali planeti kreću oko Sunca u kružnoj putanji. U *Rječniku* se nalazi gotovo identično objašnjenje („...sustav koji je zasnovao Kopernik, a stavlja sunce kao središte. Suprotan pojam je geocentrizam¹⁵.“) (RFP: 108).

5.4. Od Baroka do Prosvjetiteljstva

U baroku, razdoblju sedamnaestog stoljeća, filozofija je također bogatija za nekoliko novih pojmova kao što su idealizam i materijalizam. **Idealizam** je podrazumijevao svrhovitost života u osnovi duhovne prirode, a nalazi se u antagonizmu s pojmom **materijalizma**. Materijalizam je pak smatrao da se sve sastoji samo od materijalnih čestica – od ljudi i životinja pa čak do ljudske svijesti („...dolazi do gibanja sićušnih čestica u mozgu.“) (SS: 217).

U *Rječniku* pojam idealizma podrazumijeva višeznačnost, odnosno obuhvaća pojam koji je koristio Leibniz („Označuje teoretsko-spoznajno stanovište prema kojem nema realnih o svijesti neovisnih predmeta. Pojam je koristio Leibniz da označi Platonovu filozofiju ako je utemeljena na tezi da se istinska stvarnost nalazi u idejama.“) (RFP: 134) te općenito značenje („...znači filozofsko shvaćanje da je prava stvarnost ideja, dok je vanjski svijet samo privid ili odraz tih ideja“) (RFP: 134). Idealizam se može podijeliti na subjektivni i apsolutni. Materijalizam pak označuje filozofske pravce koji nijeću postojanost duhovnoga te priznaju postojanost samo materijalnih supstancija te smatraju kako je materija jedini, izvorni princip svijeta. Materijalizam se, dakle, često povezuje s ateizmom¹⁶ (RFP: 134).

Preko pojmova idealizma i materijalizma dolazimo do nauka **determinizma**, čije je shvaćanje da je sve ono što nam se događalo, što nam se događa i što će se događati predodređeno.

Prema *Rječniku*, determinizam dolazi od lat. *de-terminare*, što u prijevodu s latinskog na hrvatski znači 'obvezati', odnosno 'obligirati'. Navedeni pojam predstavlja znanstveni i

¹⁵ Geocentrizam je učenje o Zemlji kao o središtu svemira (RFP: 103).

¹⁶ Ateizam je udaljavanje od Boga te nijekanja njegove nazočnosti u ljudskom životu (Fuček, 1984: 38).

filozofski nauk koji izriče nužnu uvjetovanost svih pojava prema načelu uzročnosti, u kojemu se isključuje svaka mogućnost slobodnog djelovanja. Razlikujemo četiri vrste determinizma: metafizički, psihološki, fizički i epistemološki (RFP: 63-64).

Dolazimo i do pojma **modus**, koji je zapravo način na koji se supstancija, priroda ili Bog izražavaju. U *Rječniku* možemo primijetiti razvitak termina modus, koji se koristio još u srednjem vijeku, odnosno u srednjovjekovnom aristotelizmu, a označavao je općenito određenje ili način opstojanja nekog živog bića. Uz navedeno općenito značenje, imao je i određeno značenje kad naznačuje modus silogizma, ovisno o kvantiteti ili kvaliteti premisa. Modus kod Renea Descartesa (1596. – 1650.), što je nama trenutno bitnije, predstavlja atribut, dakle promjenjivu kvalitetu supstancije, a kod Spinoze, modus je određenje neizmjenjivih atributa božanske supstancije (RFP: 174).

Za vrijeme Johna Lockeja (1632. – 1704.) javlja se **empirizam**, odnosno stajalište da u našoj svijesti nema nikakvog sadržaja prije nego što nešto ne iskusimo osjetilima. U *Rječniku*, empirizam je predstavljen kao riječ koja dolazi iz grčkoga jezika, a kojoj je značenje u prijevodu na hrvatski 'iskustvo'. Empirizam je, dakle, spoznajna teorija koja svu spoznaju svodi na nutarnje i vanjsko iskustvo kao jedini izvor spoznaje te odbacuje mogućnost urođenih ideja. U suvremenoj je filozofiji empirizam usko vezan uz pozitivizam¹⁷ (RFP: 82).

Počeci Davida Humea (1711. – 1776.) vežu se uz tvrdnju da čovjek posjeduje dvije vrste predodžbi – dojmove i ideje. Pod **dojmovima** tako podrazumijeva neposredno opažanje vanjske zbilje, a pod **idejom** podrazumijeva sjećanje na takvo opažanje. Mišić u svome *Rječniku* nije naveo pojam dojma, a ideju smatra slikom, idejom i uzorom svih živih bića, dok u današnjem govoru znači svaku misaonu predodžbu (RFP: 114).

Hume je svijest shvaćao kao određeno kazalište („Svijest je kao kazalište, u kojemu se razna shvaćanja pokazuju jedno za drugim, prolaze, vraćaju se, blijede ili se miješaju u beskrajnom mnoštvu stanja i prizora.“). U *Rječniku* navedeni je pojam prikazan kao trajno ostajanje subjekta „pri sebi“ kod njegove usmjerenosti prema objektu (RFP: 256-257).

U poglavlju *Bjerkely* dolazi do svojevrsnog obrata te odjednom Hilde postaje središte pripovijedanja. Njoj otac šalje knjigu „Sofijin svijet“ kao rođendanski poklon te ona iščitava sve ono što je Sofie već proživjela.

¹⁷ Pozitivizam je filozofija *statusa quo* koja zastupa stajalište da je postojeće društveno uređenje optimalno (pa i ultimativno), te da nema potrebe za ikakvim promjenama (Hromatko, 2009: 290).

U poglavlju *Prosvjetiteljstvo*, upoznajemo se s pojmom **deizma**, koji je zapravo shvaćanje prema kojem je Bog davno stvorio svijet te se u njemu više ne pokazuje, odnosno sveden je na najviše biće koje će se čovjeku prikazivati kroz prirodu i njezine zakone. U *Rječniku* jasno stoji kako je deizam nastao od latinske riječi *deus*, što u prijevodu s latinskog na hrvatski znači 'bog'. Pojam se odnosi na filozofsko-religiozni pokret koji je nastao u Engleskoj u 17. stoljeću, a zatim se proširio u Francusku te Njemačku. U početku je deizam predstavljao suprotnost ateizmu, dakle, označavao je vjeru u Božju postojanost. Pojam je ušao u filozofiju tijekom prosvjetiteljstva, koje je deizam nastojalo suprotstaviti kršćanskoj vjeri u Boga te predložiti religiju koja bi bila potpuno racionalna (RFP: 60).

5.5. Od Kanta do Marxa

Kod Immanuela Kanta¹⁸ (1724. – 1804.) susrećemo se s pojmom **imperativa**, odnosno saznajemo kako Kant moralni zakon izražava u obliku **kategoričkog imperativa**, odnosno da je moralni zakon kategoričan te da vrijedi u svim situacijama, a uz to je on i „imperativ“, odnosno posve neizbježan, zapovijed. Prema *Rječniku* imperativ jest formula neke zapovijedi, norme ili načela prema kojem treba djelovati, a navodi se i kako on ima posebnu važnost u Kantovoj filozofiji (RFP:119). Kategorički se imperativ u *Rječniku* definira kao Kantov izraz kojim on izriče da naše moralno djelovanje ima svoj univerzalan i nužan temelj u razumnom poticaju, dužnosti i sl. Kant ga još naziva i imperativom koji ne dopušta iznimke, ako se želi moralno djelovati (RFP: 135).

Romantizam je u *Sofijinu svijetu* prezentiran kao posljednji europski „zajednički stav“ prema životu, koji je počeo u Njemačkoj kao reakcija na jednostrano obožavanje razuma iz doba prosvjetiteljstva, a uz njega se vežu nove krilatice, kao što su: osjećaj, mašta, doživljaj, čežnja. Za romantizam se, prije svega, kaže kako je gradska pojava, a razlog tomu su razvoj građanske kulture i urbanizacija.

¹⁸ Immanuel Kant je utjecao na književnost s kraja 18. i početka 19. stoljeća svojim djelom *Kritika rasudne snage* (1790.) u kojemu je područje umjetnosti strogo odijelio od svega korisnog, ugodnog i dobrog. Smatra da poetski genij stvara uvijek iz nesusjesnoga zato što je to njegov urođeni dar, a to je također i onaj aspekt njegove filozofije u kojemu prevladava klasicističko načelo imitacije (Bobinac, 2012: 43).

Čežnja je tako jedan od filozofskih pojmova, a romantičari čeznu za nečim dalekim i nedostižnim, npr. za srednjim vijekom ili plavim cvijetom¹⁹. U *Rječniku* čežnja je objašnjena kao svaka osjetna ili umna sklonost posjedovanju nekog objekta (RFP: 55).

Granicu između ranije spomenutih pojmova, duha i materije, romantičar Schelling (1775. – 1854.) je pokušao izbrisati, smatrajući da je sve to izraz Boga („Cijela priroda – dakle, ljudska duša i fizička zbilja – izraz je jednog Boga ili „svjetskoga duha.““) (SS: 326).

Romantičari na svijet gledaju kao **organizam** („Romantičari i cvijet i narod smatraju živim organizmom. Pjesničko djelo također je organizam. Jezik je organizam; čak se i priroda kao cjelina smatra organizmom.“) (SS: 328). Organizam je u *Rječniku* objašnjen kao pojam koji se primjenjuje samo na živa tijela, koja Aristotel definira kao „živa bića obdarena preciznom unutarnjom svrhovitošću“ (RFP: 195).

Georgea Wilhelma Friedricha Hegela (1770. – 1831.) filozof Knox naziva pravim djetetom romantizma. Suradivao je sa Schellingom, no bio je i oštar kritičar njegove filozofije. Smatrao je kako je istina subjektivna. Kod njega još saznajemo kako je razum **progresivan**, što znači da se ljudska spoznaja neprestano proširuje i napreduje. U *Rječniku* pojam je objašnjen kao prosvjetiteljski pojam koji izriče mit o trajnom, ljudskom napretku, a danas se koristi za izražavanje svakog napretka u znanosti, politici, kulturi itd. (RFP: 219).

Karl Marx (1818. – 1883.) kritizirao je kapitalizam zato što je u njemu čovjek gotovo sveden na roba, a plaća mu je bila jeftini alkohol. Smatrao je kako je čovjek pretvoren u životinju pomoću rada, koji bi trebao biti njegova plemenita oznaka. Tako dolazimo do pojma **marksizma**, koji dovodi do velikih prevrata. Marksizam se dijeli na socijaldemokraciju, koja se može zvati polaganom revolucijom, te na lenjinizam, koji je zadržao Marxovu vjeru u revoluciju kao jedinu mogućnost borbe protiv starog klasnog društva. Oba su se pokreta, dakle, borila protiv potlačivanja. U *Rječniku* pojam marksizma objašnjen je kao naziv za zajedničku nauku Marxa i Engelsa te pokrete i misaone pravce koji se na njih pozivaju (RFP: 162).

¹⁹ Novalis (1772. – 1801.) stvara „plavi cvijet“ u svom nedovršenom djelu *Heinrich von Ofterdingen*.

5.6. Od Darwina do Velikog praska

Charles Darwin (1809. – 1882.) začetnik je **darvinizma**, odnosno teorije o evoluciji živih bića, a jedan od njegovih argumenata za postojanje biološkoga razvoja jest i prisutnost fosila u različitim kamenim slojevima te geografska podjela živih bića. Prema *Rječniku*, darvinizam je naziv za prirodnoznanstvenu teoriju o podrijetlu i razvoju životinjskih vrsta (RFP: 58).

Sigmunda Freuda (1856. – 1939.), kako kaže Alberto, možemo nazvati kulturnim filozofom, a kako je specijalizirao neurokirurgiju, bavio se psihoanalizom. **Psihoanaliza** je pojam koji možemo tumačiti na dva načina: kao opis ljudskog duha općenito i kao metodu liječenja neuroza i psihičkih bolesti. U *Rječniku* psihoanaliza je pojam koji dolazi od grčkih riječi *duša* i *rastavljanje*, a predstavlja disciplinu za analizu mentalnih procesa, odnosno podsvijesti, na temelju slobodnih asocijacija u procesu ispitivanja (RFP: 222).

Freud je smatrao kako postoji sukob između čovjekovih nagona i potreba te zahtjeva društva. Zbog toga ga se ubraja u važne predstavnike naturalističkih strujanja. **Nagon** je objašnjen kao ono nešto, što pokreću ljudski iracionalni impulsi, npr. potreba novorođenčeta za sisanjem. U *Rječniku* nagon je zamijenjen internacionalizmom, svojim sinonimskim parnjakom **instinktom**, koji dolazi od latinske riječi *instinctus*, koja u prijevodu s latinskog na hrvatski i znači 'nagon'. Instinkt ili nagon je aktivnost koja iznutra, podsvjesno, potiče subjekt da što učini. On je, dakle, prirođena težnja za obavljanjem određenih radnji radi nekog cilja, no bez svijesti o tim radnjama i tome cilju (RFP: 123).

Kod Freuda upoznajemo se i s pojmom **podsvijest**, koju filozof objašnjava kao što nespvesno. U *Rječniku* je pojašnjeno od kojih riječi s latinskoga dolazi, od riječi *ne* i *spoznato* te označuje područje ljudske psihe koje je nespvesno, a u filozofiji i psihologiji označuje dio psihe koja nije dostupna svijesti (RFP: 205).

Pojam **racionalizma** objašnjava kao navođenje drugih razloga za ono što činimo, a ne njihov stvarni uzrok, zato što nam je stvarni uzrok neugodan. U *Rječniku* je pojam racionalno objašnjen kao ono što je sukladno s razumom, a racionalizam kao noviji filozofski pojam kojim se označuju filozofski pravci koji promatraju stvarnost kojom upravlja inteligibilni²⁰ princip, a kao

²⁰ Pojam „inteligibilno“ u filozofiji označava sve ono što se može zahvatiti duhovnim zrenjem ili umom (Hrvatska enciklopedija, *Inteligibilno*, 2021).

spoznajno-teoretski smjer smatra da je razum bitni izvor ljudske spoznaje, zanemarujući ulogu iskustva i intuicije biti stvarne istine i prvih principa (RFP: 226).

U poglavlju o suvremenom, našem dobu, filozof govori Sofiji kako se i u suvremenom dobu događaju filozofski značajne stvari. Poput **egzistencijalizma**, koji je zajednički naziv za nekoliko filozofskih varijanti kojima je polazište čovjekova egzistencijalna situacija, a kada se govori o navedenom pojmu, riječ je uglavnom o periodu dvadesetog stoljeća. U *Rječniku* je navedeno kako se pojam počeo koristiti 30-ih godina 20. stoljeća kako bi se označio filozofski i kulturni pravac između dvaju svjetskih ratova, a središte zanimanja mu je ljudska egzistencija, kojom se željelo nadvladati idealizam i pozitivizam (RFP: 78).

Egzistencijalizam je utjecao na književnost i kazalište. Za kazalište je bio karakterističan pojam apsurd, pa takvo kazalište zovemo „kazalište apsurd“. Spomenuti **apsurd** predstavljao je, kako je Sofie kazala, nešto besmisleno i što se kosi s razumom (SS: 435). U *Rječniku* je navedeno kako dolazi od latinske riječi *absurdus*, čiji prijevod na hrvatski znači 'besmislen', odnosno 'neskladan'. Apsurd je, dakle, kontradiktoran i opire se razumu (RFP: 35).

U posljednjem poglavlju, major, odnosno pisac *Sofijina svijeta* u knjizi (dakako, pisac *Sofijina svijeta* koji mi čitamo jest Jostein Gaarder), objašnjava kćeri Hildi veliki prasak²¹ („Većina astronoma slaže se s time da postoji samo jedno objašnjenje za širenje svemira: jednom, prije otprilike 15 milijardi godina, sva je tvar u svemiru bila skupljena na vrlo malom području. Materija je bila tako zbijena da se tvar uslijed sile teže užasno zagrijala. Na kraju je postala toliko vruća i sabijena da je eksplodirala.“) (SS: 480).

Na koncu, pripovjedač nas upućuje na stvarno postojanje Sofijina svijeta, odnosno određene dimenzije u kojoj je ni Hilde ni major ne mogu vidjeti. Prethodna dva zbivanja, priča o velikom prasku te mogućnost postojanja drugih živih bića u nekoj drugoj dimenziji su nešto čega u *Rječniku filozofskih pojmova* nema pojašnjenoga jer filozofi izgleda još nisu otkrili nove dimenzije, a veliki prasak u prvome redu pripada zanimanju znanstvenika fizičara.

²¹ Engl. *the big bang*

6. ZAKLJUČAK

Posve je jasno kako je Sofie izmišljena, kao i filozof Alberto Knox. Izmislio ih je Albert Knag kako bi vlastitoj kćeri Hildi pobliže objasnio filozofiju („Jer mi smo svi zajedno izmišljeni kao okvir za filozofsku obuku majorove kćeri.“) (SS: 454).

Kako je i s kojim ciljem Albert Knag osmislio knjigu *Sofijin svijet*, tako je i Jostein Gaarder osmislio doslovce kratki tečaj filozofije za nefilozofe u *Sofijinu svijetu*, u kojemu smo mogli vidjeti mnogo primjera. Filozofski termini potvrđeni u romanu *Sofijin svijet* potvrđeni su i u *Rječniku filozofskih pojmova*. Njihova se objašnjenja donose na različit način – u romanu su ona na leksičkoj i stilskoj razini prilagođena djetetu kao njihovu pretpostavljenu primatelju, a *Rječnik* zadržava objektivnost, preciznost i jasnoću svojstvenu znanstvenome stilu te se nerijetko u objašnjenju pojedinog filozofskog pojma mogu uočiti i drugi termini i terminološki izrazi. Ipak, sadržaj koji prenose je blizak u značenjsko-pojmovnom smislu, samo je zamjetna razlika u sredstvima jezične realizacije kojima su oblikovani.

Sofijin svijet je roman o povijesti filozofije, a ne običan rječnik pa tako u njemu imamo mnogo fikcijskoga sadržaja, no prilikom usporedbe filozofskih pojmova iz zadane knjige te filozofskih pojmova iz *Rječnika*, vidljivo je kako autor gotovo da i nije odstupao od izvornoga objašnjenja navedenih pojmova, no ipak je svaki objasnio na takav način da budu jasni i običnome čitatelju (dječje dobi) koji gotovo da i nije imao dodira s filozofijom.

7. POPIS POJMOVA

1. Navika – SS: 22, RFP: 182
2. Svijet – SS: 23, RFP: 257
3. Mitovi – SS: 26, RFP: 172
4. Razum – SS: 39, RFP: 228
5. Atom – SS: 47, RFP: 39
6. Sudbina – SS: 54, RFP: 251
7. Praznovjerje – SS: 54, RFP: 213
8. Demokracija – SS: 64, RFP: 61
9. Sofizam – SS: 64, RFP: 246
10. Skepticizam – SS: 64, RFP: 242
11. Agnosticizam – SS: 64, RFP: 17
12. Tvar – SS: 107, RFP: v. *materija* 163-164
13. Logika – SS: 109, RFP 157
14. Etika – SS: 113, RFP: 87; v. *moral*
15. Politika – SS: 114, RFP: 207-208
16. Sinkretizam – SS: 125, RFP: 241
17. Cinici – SS: 127, RFP: 51
18. Stoici – SS: 127-128, RFP: 248-249
19. Monizam – SS: 127, RFP: 176
20. Kozmopolitizam – SS: 128, RFP: 146
21. Humanizam – SS: 128, RFP: 112
22. Epikurejci – SS: 129-130, RFP: 84-85
23. Mistika – SS: 130, RFP: 171-172
24. Panteizam – SS: 147, RFP: 198
25. Mesija – SS: 150, RFP: 166
26. Vjeronanje – SS: 156-157, RFP: 275
27. Maniheizam – SS: 167, RFP: 162
28. Anđeo – SS: 177, RFP: 25
29. Renesansa – SS: 188, RFP: 233
30. Individualizam – SS: 190, RFP: 120
31. Heliocentrizam – SS: 194, RFP: 108

32. Idealizam – SS: 216, RFP: 134
33. Materijalizam – SS: 216, RFP 164
34. Determinizam – SS: 217, RFP: 63-64
35. Modus – SS: 234, RFP: 174
36. Racionalizam – SS: 243, RFP: 226-227
37. Empirizam – SS: 243, RFP: 82
38. Dojmovi – SS: 250, RFP: /
39. Ideje – SS: 250, RFP:114.
40. Svijest – SS: 253, RFP: 256-257
41. Deizam – SS: 293, RFP: 60
42. Imperativ – SS: 310-311, RFP: 119
43. Kategorički imperativ – SS: 311, RFP: 135
44. Čežnja – SS: 324, RFP: 55
45. Organizam – SS: 328, RFP: 195
46. Progres – SS: 339, RFP: 219
47. Marksizam – SS: 376, RFP: 162
48. Darwinizam – SS: 386, RFP: 58
49. Psihoanaliza – SS: 405, RFP: 222
50. Nagon – SS: 406, RFP: v. *instinkt* 123
51. Podsvijest – SS: 409, RFP: 205
52. Racionalno – SS: 410, RFP: 226
53. Egzistencijalizam – SS: 429, RFP: 78
54. Apsurd – SS: 435, RFP: 35

8. LITERATURA

- Anić, V. (2004). *Veliki rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Bobinac, M. (2012). *Uvod u romantizam*. Zagreb: Leykam international.
- Bratanić, M. (1994). *Leksikologija i leksikografija*. Hrčak. Preuzeto 18. 8. 2022. <https://hrcak.srce.hr/clanak/232521>.
- Cipra, M. (2007). *Uvod u filozofiju*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Filipović Petrović, I. (2018.). *Kad se sretne leksikografija i frazeologija: o statusu frazema u rječniku*. Zagreb. Srednja Europa.
- Fuček, I. (1984). *Suvremeni ateizam*. Hrčak. Preuzeto 28. 8. 2022. iz <https://hrcak.srce.hr/54491>.
- Gaarder, J. (2008). *Bilješka o autoru*. U J. Gaarder, L. H. Matković (Ur.), *Božićna zagonetka* (B. Sejranović, Prev., str. 283). Zagreb: Znanje.
- Gaarder, J. (2019). *Sofijin svijet*. (I. K. Andersson, Prev.) Zagreb: Znanje.
- Hromatko, I. (2009). *Elita i diskriminirani između pozitivizma i dijalektike: potreba za promjenom obrazovanja*. Hrčak. Preuzeto 29. 8. 2022. iz <https://hrcak.srce.hr/48960>.
- Hrvatska enciklopedija. (2021). *Leksik*. Preuzeto 19. 8. 2022. iz <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35934>
- Hrvatski terminološki portal. (2022). *Što je terminologija?*. Preuzeto 6. 8. 2022. iz <http://nazivlje.hr/clanak/sto-je-terminologija/9/>
- Hudeček, L., Mihaljević, M. (2009). *Hrvatski terimonološki priručnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Hrvatska enciklopedija (2021). *Mikrokozmos*. Preuzeto 26. 8. 2022. iz <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40757>
- Hrvatska enciklopedija (2021). *Inteligibilno*. Preuzeto 30. 8. 2022. iz <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27601>
- Mišić, A. (2000). *Rječnik filozofskih pojmova*. Split: Verbum.

Proleksis enciklopedija (2014). *Helenizam*. Preuzeto 23. 8. 2022. iz

<https://proleksis.lzmk.hr/25870/>

Proleksis enciklopedija (2012). *Leksik ili rječnik*. Preuzeto 8. 8 2022 Iz

<https://proleksis.lzmk.hr/425/>

Špiljak, I. (2012). *Jostein Gaarder, Sofijin svijet*. Hrčak, str. 91-93. Preuzeto 18. 8. 2022. iz

<https://hrcak.srce.hr/81059>

Štambuk, A. (2007). *Razmišljanje o smrti – dobne i spolne razlike*. Hrčak. Preuzeto 19. 8.

2022. iz <https://hrcak.srce.hr/clanak/17656>

Trask, R. L. (2005). *Temeljni lingvistički pojmovi*. Zagreb: Školska knjiga.

Vereš, T. (1987). *Bijeda ljudskog praznovjerja*. Hrčak. Preuzeto 22. 8. 2022. iz

<https://hrcak.srce.hr/86052>

9. SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI

U uvodnome se dijelu rada donosi određenje terminologije kao jezikoslovne discipline te se ukratko daje informativni pregled o rječnicima, leksikografiji, leksikologiji i filozofskom nazivlju. Na terminološkim temeljima bit će građen ostatak rada, koji podrazumijeva filozofske pojmove koje je filozof u *Sofijinu svijetu* prikazao Sofiji Amundsen u usporedbi s onima koji su potvrđeni u *Rječniku filozofskih pojmova* Ante Mišića. Poglavlja koja se odnose na roman naslovljena su prema početnom i završnom poglavlju koje se obrađuje u radu. U svakom su poglavlju objašnjeni pojmovi pomoću niza primjera koje filozof smišlja kako bi pobliže objasnio Sofiji zadane filozofske pojmove. Na koncu su u zasebnom popisu svi ti pojmovi složeni redosljedom kako se pojavljuju u romanu.

KLJUČNE RIJEČI: filozofsko nazivlje, *Sofijin svijet*, terminologija, leksikografska definicija

10. NASLOV I KLJUČNE RIJEČI NA ENGLESKOM

Philosophical terminology in the novel *Sophia's World*

Keywords: philosophical nomenclature, *Sophia's world*, terminology, lexicography definition